

Originalni naučni rad

UDK 316.7:316.334.54-053.81(497.11)

Katarina M. Mitrović, istraživač – saradnik*

*Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

ANTROPOLOGIJA PROSTORA U KONTEKSTU ISTRAŽIVANJA FENOMENA „PRODUŽENE MLADOSTI“¹

Apstrakt: U ovom radu se, iz antropološke perspektive, preispituje uticaj kulturnih predstava na fenomen „produžene mladosti“, pri čemu se posebno analiziraju kulturne predstave o prostoru. Ukazujući na narative o gradu, kraju i sobama mladih ljudi koji žive sa roditeljima, rad se fokusira na značenja koja ispitanici pridaju prostorima i životnim aranžmanima u kojima se sami nalaze. Takođe, rad ukazuje na životne aranžmane „drugih“ i percipirane alternative. Cilj rada je da prikaže kako se ispitanici odnose prema urbanoj topografiji, pre svega prema prostorima koje smatraju „svojima“ u smislu prebivališta, te kako predstave o prostorima utiču na fenomen „produžene mladosti“. Preispitujući narative o izborima mladih ljudi iz Beograda, rad ukazuje na kulturne predstave koje modeluju njihova razmišljanja o osamostaljenju i selidbi iz porodičnog doma. U radu su korišćeni rezultati terenskog istraživanja sprovedenog u Beogradu od avgusta 2019. do novembra 2020. godine među mladima i njihovim roditeljima.

Ključne reči: „produžena mladost“, Beograd, zrelo zajedničko stanovanje, mesto, kraj

Uvod

Analize grada i prostora, kao i ljudi koji u njima žive, nisu neobične u antropološkim istraživanjima. Istraživanja raznih disciplina, od antropologije i istorije, do arhitekture i urbanizma, pokazuju da gradovi i krajevi nisu samo

* kmmitrovic@gmail.com

1 U skladu sa Pravilnikom o doktorskim studijama na Univerzitetu u Beogradu i Pravilima doktorskih studija na Filozofskom fakultetu, prema kojima kandidat kao prvi autor ili autor sa najvećim doprinosom ima najmanje jedan objavljen rad u naučnom časopisu koji je sadržinski povezan sa doktorskom disertacijom, naglašavam da je ovaj rad predstavlja priređeno poglavlje doktorske disertacije pod nazivom „Fenomen ‘produžene mladosti’ u Beogradu: etnološko – antropološka analiza“ (Mitrović 2021).

skupine ulica i objekata, već nosioci identiteta i realnosti, različitih vizija i delanja. Shodno tome, grad je i proces, nosilac vrednosti i „kulturno-društveno konstruirana stvarnost“ koja usvaja „mnogobrojna značenja“, „djelomične istine“ i „kontradiktorne stvarnosti“ (Gulin Zrnić 2006, 7). Takođe, grad i njegovi delovi konstruišu se kroz doživljaje onih koji ih koriste, nekim delovima i elementima pridajući pažnju, a drugima ne. Gradove i krajeve stoga možemo posmatrati kao „antropološka mesta“, odnosno „načelo smisla za one koji ga nastanjuju, a ujedno i načelo razumljivosti za onoga ko ih izučava“ – identitetska, relaciona i istorijska mesta (Ože 2005, 51; Mitrović i Dajić 2018, 45). Shodno tome, kada razmišljamo o gradu, kraju, stanu, domu, sobi i slično, posebno je važno da u ove pojmove unesemo dimenziju doživljaja, uzimajući ih kao okvire smisla za one koji prostor koriste.

U ovom radu nastojim da objasnim kako kulturne predstave o gradu i način na koji se doživljava prostor koji se koristi utiču na fenomen „produžene mladosti“. Ovaj fenomen podrazumeva „produženu“ ekonomsku, finansijsku, stambenu i drugu zavisnost mladih ljudi, odnosno njihovu težu tranziciju u odraslost usled različitih uslova – ekonomskih i političkih faktora, dužeg školovanja ili kasnijeg dobijanja profesionalnog statusa u pojedinim profesijama (lekari, pravnici, inženjeri) (Milić 2001; Corijn and Klijzing 2001; Honwana 2012). U domaćem kontekstu „produženu mladost“ karakteriše česta praksa života mladih ljudi sa roditeljima i njihova delimična ili potpuna finansijska zavisnost od roditelja o čemu svedoče i obimne demografska i sociološka istraživanja (Mihailović 2004, Tomanović 2012)². Iako ne treba zanemariti ekonomske i političke faktore koji utiču na fenomen „produžene mladosti“, u svom istraživanju fokusirala sam se na kulturne faktore i kulturne predstave o mladosti, domaćinstvu, brizi i „dobrom“ roditeljstvu u lokalnom kontekstu. U ovom radu, ukazujem na kulturne predstave o prostoru (u gradu i stanu) za koje smatram da modeluju ispitivani fenomen „produžene mladosti“ i životni aranžman koji određujem kao „zrelo zajedničko stanovanje“ (engl. *prolonged/mature coresidency*). Za potrebe istraživanja sproveda sam polustrukturirane dubinske intervjue u periodu od avgusta 2019. do novembra 2020. godine, a učesnici u istraživanju bili su mladi ljudi³ iz Beograda i njihovi roditelji. Svi ispitanici – mladi zaposleni su i svoja primanja percipiraju kao „dobra“ u srpskom kontekstu, čime detaljnije ukazujem na „kulturnu logiku“ mladih ljudi koji biraju pomenuti životni aranžman smatrajući ga najboljim u izborom u odnosu na potencijalne alternative.

---

2 Prema istraživanju iz 2003. godine, sa roditeljima živi 77% ispitanih mladih od 17–24 godine, 64% mladih od 25–30 i 41% mladih od 31–35 godina (Tomanović i Ignjatović 2004, 51), dok prema istraživanju iz 2011. godine roditelji izdržavaju ili pomažu 74.1% zaposlenih mladih od 19–24 godine i 52.8% zaposlenih mladih od 25–35 godina (Tomanović 2012, 84). Kada je u pitanju stambeni položaj, 71.5% zaposlenih mladih starosti od 19 do 24 godine i 44.2% zaposlenih mladih od 25 do 35 godina živi sa svojim roditeljima (Tomanović 2012, 85).

3 Budući da sam mladost posmatrala kao identitetski koncept pre nego kao određenu poziciju na skali godina u istraživanju su učestvovali ispitanici koji sebe smatraju mladima, kao i njihovi roditelji.

Cilj rada je da pokaže kako ispitanici doživljavaju prostor u kojem žive, pri čemu će prvenstveno biti analiziran prostor koji se deli sa članovima porodice, ali neizbežno i drugi pomenuti prostori koji se u kontekstu produžavanja mladosti u Beogradu naglašavaju. Drugo, preispitujem koje to životne aranžmane ispitanici pominju i kakava im značenja pridaju. Razmišljajući o „produženoj mladosti“ i zreom zajedničkom stanovanju, dalje sagledavam i šta to u samim beograskim stanovima čini život sa roditeljima prihvatljivijom opcijom od života negde drugde. Da li je u pitanju cena rente ili kvadrata stana, da li je značaj kraja u kome se živi, da li je veličina deljenog prostora u domaćinstvu ili je pak reč o načinu na koji se percipira životni prostor i birga o njemu? Smatram da je važno razložiti sva ova pitanja i analizirati pojedinačne koncepte. Predmet rada biće Beograd kroz mesta značenja od grada do ličnih i porodičnih prostora u okviru stana. Istraživačko pitanje koje ovaj rad otvara vezano je za diskusiju o mogućim uticajima kulturnih predstava o prostoru, koje dalje dovode do relativno dugog ostajanja u roditeljskom domu. Shodno tome, cilj rada je da analizira kako prostor i predstave o njemu utiču na fenomen „produžene mladosti“.

Teorijsko– metodološki okvir

Za teorijsko oblikovanje teme i analitičko pristupanje rezultatima u nastavku rada koristiću teorijski okvir urbane antropologije i antropologije migracija, a osvrnuću se i na diskusiju formulisanja „Beogradskih studija“. Beograd, njegove opštine, naselja, krajevi, komšiluci, stanovi i kuće nisu izuzeci kada je reč o kulturnoj konstrukciji prostora. Oni nisu samo to – prostori, koordinate i fizička mesta lišena smisla, već referentni okviri, izvorišta identiteta i odnosa, parametri važnosti i vrednosti. Na primer, kraj grada o kojem neki ispitanik ili ispitanica govori, konstruisan je kroz odnos prema njemu kao lepom ili ružnom, opasnom ili bezbednom, dobrom ili lošem za život. Konstrukcija gradskih prostora vezana je za ličnu estetiku, ali i ideje koje važe u javnom diskursu ili narative koji se prenose unutar porodice, o tome koja je gradnja lepa, koliko je važno zelenilo i prisustvo parkova u kraju, koliko je važno da u blizini stana postoji supermarket, kakav je komšiluk. Različiti su načini upoznavanja, ovladavanja i upravljanja gradom, a urbana topografija se, prema Žikiću, može savladati na tri osnovna načina:

„neposrednim, ličnim upoznavanjem sa fizičkim aspektom sociokulturnog prostora – dakle, sopstvenim mapiranjem onoga što smo videli i gde smo bili; zatim neposrednom komunikacijom sa drugim ljudima – znači, uvođenjem njihovog mapiranja u sopstveno; te napokon, korišćenjem raznovrsnih medija, odnosno informacija za koje pretpostavljamo da odražavaju nekakvu 'zvaničnu verziju' – istorijsku, etnološku, arheološku, demografsku i tome slično.“ (Жикић 2007, 84).

Kulturne predstave o konkretnom gradu i kraju postaju mere vrednosti, utičući na prestiž, a shodno tome i vrednost izraženu kroz cenu kvadratnog metra za rentu ili kupovinu na tržištu nekretnina. Kada je reč o gradu u kojem je sprovedeno moje istraživanje, a kako navode Bojan Žikić i Marija Ristivojević (2013: 29) „Beograd“ nije samo toponim, već fizička, društvena predmetna i druga kontekstualizacija različitih istraživanja, kao i baza za izgradnju kulturnog identiteta. U kontekstu ovog rada analiza Beograda je posebno važna budući da ispitanici često baš na njega referiraju kada govore o svojim identitetima, kada objašnjavaju svoju poziciju i život sa roditeljima. Prema mnogima, Beograd je kriv što se nisu preselili, jer da su iz bilo kod drugog grada došli na rad ili studije u Beogradu, nužno bi otišli od roditelja. Dalje, Beograd je kriv što je skup, što je nepristupačan izbor; što je renta visoka, kao i cena kvadrata stana. Ipak, Beograd i njegova naselja, kako pokazuju intervjui, utkani su u identitete ispitanika, a vezanost za sopstveni kraj grada i kulturna predstava o istom kao referentnom okviru bezbednosti, dobrog života i navika, daju još jednu dimenziju koja otežava preseljenje. Osećaj bezbednosti ili bar predvidivosti poznatog prostora, u ovom slučaju kraja, veliki deo ispitanika posebno ističe. Poput izjava ispitanika koji navode da vole svoj kraj ili da je za njih bezbedan, iako se možda tako kulturno ne percipira, i sama sam preispitala svoje shvatanje lokalnih „bezbednih“ zona, inspirisana narativima ispitanika, ali i Žikićevim pominjanjem Dušanovca, koji pored Lekinog brda, smatram „svojim krajem“⁴.

Pojam „kraj“ označava komšiluk ili naselje, susedstvo, deo grada, ali i osobenu strukturu ljudskih sociokulturnih odnosa koji počivaju na neposrednoj blizini stanovanja, deljenom prostoru, odnosno deobi deljenog prostora (videti Žikić 2007; Kovač i Kovač 2010). Kako navodi Gordana Ljuboja termin „komšija“ takođe je izuzetno važan. On istovremeno označava i distancu, poštovanje i sličnost. Njegova funkcija je stvaranje osećanja pripadnosti grupi, te povezivanje ljudi „na manje krut i manje formalan način“, u nejasnim i nestrukturiranim situacijama. Termin „komšija“, u tom smislu, pomaže „da se uspostavi komunikacija, i za nju nephodna doza bliskosti, i onda kada ne postoji nijedan drugi uslov za nju“ (Kovač i Kovač 2010, 10). Pojam „kraj“ u istraživanju koje sam sprovela jeste važan element života i jeste relacionalni pojam u odnosu na druge delove grada. On uključuje pojam o „drugima“, drugim krajevima, kao i lokalnu identifikaciju, evaluaciju i autoevaluaciju koje proizlaze iz identifikacije sa sopstvenim krajem (Žikić 2007, 79). U kontekstu istraživa-

---

4 Najveći deo dosadašnjeg života provela sam na Lekinom brdu, u ulici koja izlazi na park Šumice. Sećam se da sam se iznenadila kada me je neko prvi put pitao da li se plašim da po mraku prolazim pored šume vraćajući se iz gimnazije ili izlaska. U to vreme, za moju porodicu nije bilo neuobičajeno da neko, najčešće moja mlađa sestra, izađe u 2 ili 3 sata ujutru da prošetala psa po istoj toj šumi. Takođe, tokom mog detinjstva, iako su deca iz našeg kraja najčešće išla u dve bliže osnovne škole („Maksim Gorki“ i „Dositej Obradović“) bilo je osnovaca koji su svakodnevno prolazili kroz šumu da bi došli do treće obližnje voždovačke škole („Janko Veselinović“). Isto je važno i za đake Osme gimnazije i muzičke škole „Petar Konjović“, kao i polaznike nekog od programa Sportskog centra Šumice.

nja posebno su interesantna viđenja „drugih“, u ovom slučaju drugih krajeva, kao i viđenje potencijalnog izbora da se živi u svom kraju sa roditeljima ili u „tuđem“, gotovo uvek „lošijem“, samostalno. Korišćenje primera za „druge krajeve“ takođe je zanimljivo posmatrati iz perspektive interpretacije beogradske topografije, a u skladu sa kulturnim kognicijama i predstavama o gradu. Pojmu kraja često je važno pridodati i predstave o ljudima sa kojima se kraj deli, od porodice i „društva iz kraja“, do lokalnog pekara, poznanika sa kojima se srećemo u šetnji psa ili komšija koji nas znaju od malena. Većina mojih ispitanika – mladih, u istom stanu ili kući živi čitavog života, a oni koji su se selili (sa roditeljima) ostali su u istom kraju, iz privrženosti roditelja kraju, ali i iz praktičnih razloga pri preseljenju i želje da deca ne menjaju školu i društvo.

Prostori koje moji ispitanici – mladi smatraju najviše „svojima“ u okviru doma su najčešće njihove sobe. Ove, „dečije“, sobe biće analizirane kroz okvir proučavanja migracija, a posebno kroz primu međuprosora (engl. *in-between places*), zaglavljenosti, tranzita i liminalnosti između sadašnjeg života i života koji se planira. Naime, u studijama takozvanih „neregularnih“⁵ migracija ovaj pojam se koristi kako bi označio poziciju migranata između mesta koje su napustili i mesta na koje žele da stignu. „Mesta između“ postaju percipirana kao mesta, uglavnom države, tranzita u kojima se ljudi privremeno naseljavaju ili bivaju „zaglavljeni“ dok istražuju svoje dalje mogućnosti za nastavak puta (Collyer 2010; Crawley and Jones 2020). Ova privremena „zaglavljenost“ u tranzitu nije nužno pasivna i važno ju je posmatrati u odnosu na percepciju čekanja onih koji su u tranzitu. Kako Bendiksen i Eriksen naglašavaju, iako se čekanje može smatrati „blokadom akcije“ ili „pasivnom aktivnosti“ koja sa sobom donosi ranjivost, nemoć i bespomoćnost, pažnju treba obratiti i na autore (Corcoran 1989, Lakha 2009) koji na čekanje gledaju kao na „vrebanje plena“ – „snažnu i svrsishodnu akciju“ u kojoj je osoba koja čeka spremna na akciju čim joj se ukaže prilika“ (Bendixsen and Eriksen 2018, 93). U kontekstu istraživanja „produžene mladosti“ ovi koncepti mogu biti upotrebljeni za dalju analizu čekanja u vremenu i prostoru, između detinjstva i odraslosti za koju se vezuje i složenica *waithood* (Honwana 2012, Khosravi 2017), skovana od reči *wait* (srp. *čekati*) i *-hood* (dela reči *childhood*/ srp. detinjstvo i *adulthood*/ srp. odraslost). Alsinda Honwana, opisujući produžavanje mladosti i liminalnost mladih u afričkom kontekstu, opisuje stanje „ni tamo – ni ovde“ ističući prilike, poslove i aktivnosti kojima se otvaraju mogućnost za aktivno delovanje društvenih subjekata (*agency*)⁶ u stanju zaglavljenosti (Honwana 2012). Čekanje u međuprostoru i međuvremenu može se razumeti i kroz čežnju za „normalnim životom“ (Jansen 2015, 18) i preispitivanje „fizičke“ naspram „egzistencijalne“ mobilnosti (Hage 2009).

5 „Neregularnost“ migracija sugerise da se za pojedinca ne može reći da ima legalno prebivalište u određenoj zemlji, takođe ukazujući na status koji isključuje pojedinca iz prava na traženje državljanstva ili trajnog boravka (Bendixen and Eriksen 2018, 90).

6 Reč *agency* koja se koristi na engleskom govornom području može se prevesti i kao učinkovitost, moć delovanja i delanje. Kao najadekvatniji prevod preuzimam „aktivno delovanje društvenih subjekata“ (prema Ivanović 2008).

Uzevši u obzir određenje Gasana Haža prema kojem nedostatak moći delanja, odnosno aktivnog delovanje društvenih subjekata (*agency*), definiše zaglavljenost i to kao situaciju u kojoj „osoba trpi nedostatak izbora ili alternative u situaciji u kojoj se nalazi ili nemogućnosti da iskoristi alternativne čak i ako se pojave“ (Hage 2009, 100), sagledaću da li se moji ispitanici osećaju „zaglavljeni“ u svojim stanovima i „dečijim sobama“. Takođe, u radu preispitujem koliko je njihovo čekanje aktivno i da li se porodični stanovi posmatraju kao prolazna ili trajna rešenja. Vodeći se narativima ispitanika i idejom o „čekanju da se nešto dogodi“, analiziraću šta je to „nešto“ i koliko je jasno definisano.

Grad i kraj: rezultati

Ja sam više navikao da živim ovde, nego što možda zaista volim da živim ovde. (INFm, 28)

Izvide ispitanika o krajevima prenosim gotovo u celosti. Smatram da je kroz tako obimne i detaljne narative ispitanika lakše uočiti kulturne predstave o Beogradu, njegovim krajevima, zamišljenim granicama naselja, bezbednosti, lepoti, prednostima i manama života negde. Takođe, za potrebe šire teme važno je videti koji su faktori koji utiču na ostanak kod roditelja, pa tako i eventualna promena lokacije. Većina ispitanika – mladih živi u istom kraju od rođenja, a često i u istom stanu. Oni koji su se sa porodicom selili uglavnom su ostajali u istom kraju. Jedan od ispitanika živi na teritoriji opštine Voždovac, mada svoj kraj definiše kroz naselje Šumice. Njegova porodica se selila kada je bio u 7. razredu osnovne škole, ali su ipak ostali vrlo blizu starog stana izabравši veći stan u istoj ulici. On navodi kako bi i sam voleo da ostane u istom kraju:

Nekako tu si. Ne znam, ja ne volim ništa što je tamo iza mosta na Novom Beogradu⁷, niti idem tamo. Novi Beograd ti je da odeš jednom godišnje, kao na more. Kao ni sad ono Krnjača i Kotež i to (smeh). Ali opet juče sam bio u Kotežu poslovno, i tamo je uređeno, ima velika škola, sigurno je ljudima koji tamo žive to OK. Mislim da baš zavisi od toga gde si odrastao. Ne znam nikoga ko se sad ovde rodio i onda otišao da živi na Novi Beograd. Znaš obično ljudi ostaju tu gde jesu. E sad, dešava se da ljudi rade negde pa vide neki kraj pa im se i sviđi, pa bi možda i tamo živeli. Ali mislim da bi 90% ljudi volelo da ostane tu gde je. Jer ne vole ljudi promene, a i bilo šta da se desi, to je probijanje zone komfora. A tu gde si – tu je sigurnica. Ja bih voleo sutra da moje dete ide u školu u koju sam ja išao, da isto bude tu u kraju. Zato što brate, kad ti omatoriš, tu će biti i ti tvoji drugari iz kraja isto. Znaš, kod nas je tako, evo ovaj Žile [poznaničnik] oženio se, ima i dete, tu je. Naša deca će možda da se

7 Pri navođenju iskaza ispitanika zadržani su opšti geografski podaci i odrednice koje ukazuju na delove grada, krajeve i opštine. Sva lična imena, kao i pomenute ulice i adrese, zamenjene su pseudonimima ili bliskim toponimima radi anonimnosti ispitanika.

druže. Nekako si siguran, pustiš dete tu, znaš da uvek imaš tu nekog po kraju. Šta da budem na Novom Beogradu, ne znam nikog, ne znam ništa, ne znam gde je otišao, ne znam gde da ga tražim. Ovde brate bi znao ako se slučajno izgubi negde – gde može da se izgubi. Tamo po onim uličicama bih se ja izgubio dok bi njega tražio! (INFm, 29)

Ispitanik dalje objašnjava praktične prednosti svog kraja, između ostalog dobru poziciju u odnosu na centar grada i to što relativno lako može da nađe mesto za parkiranje. Perspektiva vozača postaje jako naglašena kroz intervju, a u velikoj meri postavlja i okvir pri izboru nekog budućeg stana:

Ja da sad biram lokaciju za preseljenje bilo bi mi važno da nema mostova, da ne mora da se prelazi most. Da bude ovaj deo grada gde sam sad. To sam baš juče pričao sa ovim nekim starim kolegama. Rekao ovom jednom kao 'ne uzimam robu na Altini, znaš brate daleko' – ja vidim njima tu nešto nije pravo. Jer on živi u Vraniću koji je ne znam gde, ono Lipovica, tako nešto, a ovaj drugi je sa Altine. I onda sam ja skapirao što je to njega pecnulo i onda on meni kaže 'Šta brate ja sam za 15 minuta u Savskoj sa Altine', što ja ne verujem da je tako. Možda u idealnim uslovima, kad nema gužve i to. I baš su pričali oni gde bi živeli. Sad taj iz Vranića bi živio na Banovom brdu, jer nekako to mu je najbliže i to gleda, ovaj sa Altine hoće da živi u Zemunu... razumeš, svi tako, iz tog dela odakle su voleli bi tu i da ostanu. Isto bi i ja, kad bih birao, ne bih živio nigde van Šumica, Konjarnik, tako to. Čak ne bih ni Vračar, prevelika je gužva, nisam ni za to. Ka Auto-komandi granica mi je Dušanovac, ovamo Konjarnik, ovako gore neki deo Bulevara možda, pa čak i Medak jer ima dosta mesta za parkiranje. Jerković ne bih, nekako je Medak mnogo bliži. Mislim nije bliži – Jerković je preko puta Medaka, ali mi je nekako Medak organizovan sa zgradama, a Jerković je mnogo sve onako nekako nabacan... u mojoj glavi. Ali opet mi deluje da je u Jerkoviću veća gužva, više ljudi, da je problem za parkiranje mnogo veći. A na Medak kad kreneš možeš da se parkiraš gde hoćeš i, iako ima mnogo velikih zgrada, nemaš ovih novih zgrada što su izdžigljale. (INFm, 29)

Perspektiva ispitanika kada je reč o kretanju po gradu, znatno se razlikuje u zavisnosti, ne samo od mesta stanovanja, već i mesta na kojem rade, njegove pozicije u odnosu na prebivalište i, posebno, načina na koji su ispitanici kreću kroz grad. Poput prethodnog ispitanika kojem je važno lako kretanje kolima, jedna ispitanica smatra izuzetno važnom saobraćajnu povezanost. Ona se aktivno služi gradskim prevozom, te ističe značaj blizine stanice i dobre povezanosti neke nove lokacije:

E sad iz ove perspektive, pošto nam je najbitnije vreme, treba logistički da posložiš šta ti je najvažnije u tom nekom novom kraju. Meni je svakako blizina stanice nešto na šta sam navikla još kao mala i onda mi je svaki sledeći korak važno da bude umrežen sa drugim krajevima, sa centrom, da mi bude pristupačan da dođem na posao jednim prevozom, da brzo mogu da dođem do roditelja, do bake i deke, do najdražih prijatelja. Svoj kraj [Sajam] mnogo volim, mislim on ima i svoje mane, ozbiljne, to kao stecište crvenozvezdaša i

navijača. U suštini se to ne smatra bezbednim krajem, Senjak nije bezbedan kraj, ali naučiš da operišiš sa svim tim informacijama i osećaš se kao na svojoj teritoriji. (INFŽ, 28)

Dalje, ova ispitanica koja sa roditeljima živi preko puta Beogradskog sajma, definišući svoj kraj kao „Sajam“ ili kao „Senjak“, objašnjava zašto je njen kraj dobar i šta joj je u njemu važno:

Dosta je specifično mesto na kom sam odrasla iz prostog razloga što je nekako u saobraćajnom centru. Prosto Sajam kao stecište odakle možeš da kreneš u svim pravcima, od Novog Beograda do Banovog brda do hiljadu nekih lokacija bez po muke. Ono što je meni bilo značajno u tom nekom periodu kad sam odrastala, pa izlazila, što mi je sve nekako blizu. Opet sa druge strane, ti kada si u nekom kraju nekako čak patriotski doživljavaš svoj kraj. Bukvalno lokal patriotizam, ali u onom smislu samog kraja, ne opštine, ne grada, nego samog kraja. Imaš svoju prodavnicu u koju ideš godinama, imaš svoju zdravu hranu, imaš svoju teretanu, imaš te neke tačke za koje te vezuje toliko toga. I nekako, osim ukoliko si imao loša iskustva, uvek težiš da nastaviš da živiš u kraju u kom si odrastao jer ti je to sve, uslovno rečeno, poznato. (INFŽ, 28)

Ispitanica dalje objašnjava kako neke popularne gradske lokacije nisu nužno svima privlačne, iako se smatraju dobrim, bezbednim, odlično povezanim, pa čak i prestižnim za život. Kod nje je važan faktor u izboru lokacije za potencijalno preseljenje „poznavanje kraja i nekih dragih ljudi koji u njemu žive“. Ipak, ni takav stav nije nužno uvek primenljiv ukoliko neko od bliskih prijatelja koji tu žive ima loša iskustva:

Novi Beograd je užasno popularna lokacija i mnogi vole da žive na Novom Beogradu i ljudi koji su iz blokova obožavaju svoj kraj, a meni je to potpuno strana teritorija sa kojom nemam apsolutno nikakvu emotivnu vezu. (...) Naravno, ima i krajeva sa kojima imam emotivnu vezu, na primer Miljakovac – imam dve drugarice koje tamo žive, ali to ne bih izabrala iz njihovih iskustava dolazaka do posla, do centra... puno trošenja vremena u prevozu, u putu, što je meni nepotrebna stvar da trošiš vreme u putovanju po Beogradu. Ali eto, sem Miljakovca, Mirijeva i tih nekih krajeva koji su daleko, gledam bezbednost. Na primer, ne bih baš živela oko Centralnog zatvora ili tako nešto. To bi trebalo da bude najbezbednije jer ima najviše policije, ali me ta činjenica strašno odvlači. Onda neki kraj gde je daleko stanica, tipa Višnjička banja, Karaburma koja je opet na nekom lošem glasu i tako dalje. Dakle postoje tri faktora: udaljenost, taj faktor mi je čini mi se presudan – da moram negde da putujem duže od pola sata; drugi faktor je bezbednost koja proizilazi i iz nepoznavanja nekog kraja; a treći bi definitivno bio emotivna konekcija sa nekim određenim krajem. Ako je nemam, ne deluje mi da bih mogla da se povežem, da pustim svoje korenje. (INFŽ, 28)

Kroz narative nekih ispitanika naglašeno je da život u određenim beogradskim krajevima određuje i druge aspekte života. Jedan ispitanik živi u Vrčinu, u beogradskoj opštini Grocka, u okviru velikog porodičnog domaćinstva u kojem ispitanik živi sa svojom proširenom porodicom. Naime, ispitanik živi sa roditelji-

ma i bratom u jednom odvojenom domaćinstvu, u drugom žive ispitanikov stric, strina i sestra od strica, a u trećem ispitanikovi baba i deda. U narednom periodu ispitanik planira da se sa devojkom odvoji od roditelja u okviru iste kuće:

Tu si, ja nekako gledam po sebi. Ja sam više navikao da živim ovde, nego što možda zaista volim da živim ovde. Volim da živim u Vrčinu, volim da živim u kući. Ne bih možda pristao na opciju iz Vrčina da pređem u grad, baš zbog toga što se moj dosadašnji život bazirao na život u Vrčinu. Prednost je što smo svi tu, svi zajedničkim snagama imamo neke stvari koje možemo da delimo. (...) Onda, ako ti je dosadno uvek možeš da siđeš dole da ubiješ vreme kol'ko-tol'ko. Drugo, obzirom na tempo života kojim živimo mi mladi sada, gde juriš i non-stop si u nekom gasu, u kontekstu dobijanja dece, uvek bismo mogli da se oslonimo da će moji otac i majka moći da pričuavaju dete, pa u slučaju da nešto zafali da će moći, ako smo na poslu, da spremne ručak, pa da zajedno klopamo. To opet tako gledam, dok su još i oni u punoj snazi, da mogu da pripomognu u takvom razvoju događaja, kad dođu deca. (INFm, 27)

Ispitanik dalje ističe prednosti i mane svog kraja, navodeći kako je to uticalo na neke druge životne izbore, na primer, vid grejanja, potrebu za automobilom, mogućnost pravljenja bašte:

Mi smo čak odeljeni i po pitanju dvorišta. Babin je taj dole deo, sad je sadila mladi luk, krompir, a naše je ovo gore – blejica, baštica, fontanica. Sad treba da osposobimo fontanicu da vidimo da li radi ove godine, prošle godine nije bilo pogona. Dobro je jer možeš da organizuješ i napraviš da ti bude po nekom tvom ukusu. Ti u gradu ne možeš to. Imaš svoj stan, napravio si ga da izgleda kako ti hoćeš, ali onda kad izađeš napolje možeš samo da odeš u park ili kafić, ovde ti je opet malo drugačije. Ti ne blejiš tu svaki dan, al' kad izađeš napolje lepo ti je. (...) Navikao bih se [na život u gradu], ali mi je prirodno stanište ovde. To je više navika, snašao bih se ja u gradu. Oko nekih stvari ne moraš da razmišljaš. Onaj tamo klikne u toplani pusti ti grejanje i ti se greješ. Oko tako nekih gluposti ne moraš da lomiš glavu. Ovde nemaš i dalje to, i pitanje je da li će biti i da li će ljudi prihvatiti. S druge strane, da ti ovde nemaš vodu za piće, u XXI veku da ja ne pijem vodu sa česme, to je opet baš jedno. Idem kod strica točim vodu zato što ima beogradski vodovod kao gore, pa idem kod njega, točim vodu, pa donosim kući, k'o Cigani oni najgori. Čak ni Cigani to ne rade. (INFm, 27)

U sklopu domaćinstva ovog ispitanika ima nekoliko kola koja se aktivno voze. Za svaki odlazak do prodavnice ispitanik i njegova porodica koriste kola. Jedna ispitanica koja živi sa roditeljima u Rakovici navodi da je smanjena mobilnost bez kola jedan od glavnih razloga zbog kojih bi se preselila:

Rakovica je ogromna nekako kao opština, a moj kraj prema kojem osećam najveću ljubav tog tipa jeste to Naselje naše. Krug između ove dve zgrade i ljudi koje tu gotivim. Moj kraj je kod rasadnika, ispod Košutnjaka, nema neki naziv tipa 'Resnik', ali naši lokalni nazivi su 'kod rasadnika' ili 'u krugu' ili 'iza vrtića', ili 'kod vojske', 'kod žandarmerije', dok je bila kasarna 'kod kasarne'. Ceo taj deo sa bivšim konjušnicama nema naziv osim 'Naselje'. Tako ga zovu

ljudi koji tu žive, na primer, kad smo išli u osnovnu školu za nas par koji smo išli u isti razred iz ovog kraja, bilo nas je 5–6, bili smo 'iz Naselja.' (...) Naravno da sam volela neke pozitivne strane, ali sam uvek želela da odem. Sad je sve to isprepletano, želja za iseljenjem i odlazak iz Rakovice. Želela sam da se preselim na lokaciju gde mi neće biti potrebna kola da odem do pravdnice. U teoriji nisu ni ovde, ali da ti ne treba dva sata. Uvek sam na Rakovicu gledala kao na nešto što je daleko od grada, loše povezano, nema noćnog prevoza. Sve te granice koje je meni taj kraj postavljao bile su u odnosu na moju želju da izlazim. (INFŽ, 29)

Izolovanost naselja u kojem živi ova ispitanica takođe interpretira kroz njegove prednosti i mane:

U Rakovici, u samom Naselju, se osećam bezbedno u odnosu na ljude koji žive tu. Taj deo gde živimo je lep, malo je raspao, ali je drugačiji, nije toliko gradski ambijent što je lepo. Nema buke, izolovana je nekako ta lokacija. Tu ljudi žive generacijski, znala sam im roditelje i sad tu žive potomci. I moji se tu osećaju sigurno, tipa ja izađem, oni ne zaključaju vrata, ili na primer, nismo uvek zaključavali vrata noću. Postoji taj neki osećaj – malo je izdvojeno, nema ljudi, tako da nije svako nosio svoj ključ pa oključavao vrata, nego neko izađe, a ostave se otključana vrata dok se taj neko ne vrati i zaključa ih za sobom. Kućici su me plašili, ali osećala sam se uvek koliko-toliko bezbedno. E sad čim se izađe iz tog dela i ja se tripujem da prođem kroz onu mrakaču, nikad mi nije lepo, uvek bih gledala da li je neko pošao za mnom. Nada [mlađa sestra, 26] i ja smo uvek zvale onu stanicu 'Stanica smrti' i 'Stanica serijskog ubice' i slično – ona stanica na koju smo prešli zbog kućica. Opet, taj kraj je imao i onu žandarmeriju pored koje sam prolazila kad idem na tu staru stanicu i ona je ulivala neku vrstu sigurnosti kada je u pitanju taj opšti strah koji imam. (INFŽ, 29)

Za sledećeg ispitanika, koji živi na Vračaru, blizu trga Slavija, prevoz i distanca do većine mesta u Beogradu ne predstavljaju problem. Sa druge strane, on i članovi njegove porodice, iako imaju unapred uplaćenu mesečnu kartu za parking u gradskoj zoni, ne mogu uvek brzo i lako pronaći parking u blizini zgrade. Ispitanik na sledeći način opisuje i oivičava svoj kraj:

Osobine mog kraja su urbanost, u smislu zgrada, starinskih zgrada pre svega, regulisanih ulica, trotoara. Zatim manjak parking mesta što je odlika, jebi ga, svakog starijeg centra grada, jer što je stariji to je građen ranije, zakočio je. Nije građen za široke bulevare i kola i socijalizam kao Novi Beograd. U odnosu na moj kraj ja percipiram da je daleko sve što je preko reke, što je izvan tih granica koje ćeš videti na mapi⁸. (...) Granice mog kraja su određene

8 Ispitanik mi je naknadno poslao mapu Beograda iz 1931. godine. Koristeći se granicama sa ove mape, nada da će jednog dana kada se preseli moći da nađe svoj stan upravo u ovim okvirima: *Posalaću ti mapu Beograda 1931., tamo piše uprava Grada Beograda sa okolinom, gde je Pančevo pripadalo Beogradu, Zemun je bio odvojeni grad, Bežanija selo između Zemuna i Beograda, i gde je to što vidiš da je Beograd u okviru onoga gde bih ja danas tražio stan. Znači, kad bih zaboo centar šestarom kod Filozofskog i hteo da opišeš kružnicu na 40 minuta hoda, to je ono što dobiješ ovde.* (INFm, 27)

granicama opštine Vračar, pa čak ni to toliko, već do recimo Lekinog tamo gde živi Mića, pa recimo Đerdapskom ka gore, uz Južni bulevar. Čak ne ni taj deo Čubure koji obuhvata tamo oko škole Kralj Petar II, već ono uz Maksima Gorkog do gore, pa tu mi obuhvata taj stariji deo Čubure, gde je Jovan Miodragović škola, mogu tačno da ti iscrtam ili da ti pokažem na mapi... Pa onda izlazi ta granica na Bulevar i baš kod Đerma se završava. Nekako je tu granica civilizacije. Produžava mi se na dole, onaj što ja kažem Vračarki deo Zvezdare⁹, gde je Zahumska ulica, IGK, gde je onaj kraj što zovu Vukov. Znači deo Zvezdare oivičen Dimitrija Tucovića, Bulevarom i Ruzveltovom. I dalje mi kraj onda ide duž Bulevara, kod Arhitektonskog faksa, ETF-a, ka Pravnom i tamo ka Maderi. Dolazi do Skupštine i tu zaokreće Kneza Miloša na dole. Tu su sad već granice opštine Vračar, međutim od Kneza Miloša ide skroz na dole do Gazele i tu kod Kliničkog centra se vraća granica i ide duž auto-puta do Auto-komande. Ja uvek govorim da je Auto-komanda granica svetova, auto-put nam nekako deli ovaj deo grada – poznat, normalan, civilizovan i tako dalje, u odnosu na divlji, nepregledan, nepoznat. Sad ti namerno dajem opozicije, onako skroz sam iskren. (INFm, 27)

Posebno je interesantna percepcija ovog ispitanika kada je reč o bezbednim i opasnim delovima Beograda. Prenosim je u celosti:

Prema mom mišljenju, delovi Beograda koji su lepi i bezbedni su skoro svi, stvarno se bezbednost popravlja, nekako ne vidim da se dešavaju toliko ubistva i pucnjave. Mislim dešavaju se, ali nisu devedesete. A opet kad bih morao da kažem koji su krajevi ružni i opasni to su definitivno blokovi, Jurija Gagarina, tamo onaj pakao, Miljakovac I, II, III, Rakovica, Vidikovac, Cerak, Cerak vinogradi, Žarkovo, Labudovo brdo, Julino brdo, Petlovo brdo, Mali Mokri Lug, Veliki Mokri Lug, izvini – Konjarnik, Medak – bedak I, II, III, pa onda Braće Jerković I i II, Višnjica, Višnjička banja, Karaburma I i II, da ne pričamo Mirijevo I, II, III, IV – Mičigen, Zemun Polje, Zemun – Batajnica, čak i taj Zemun, kako ja zovem onaj ciganski deo Zemuna, onaj koji uzbrdicom Cara Dušana ide na gore, ka Saobraćajnoj školi, gde je stadion Zemuna, pa pogledaj – Zemun Novi grad, pa ne znam i blokovi ovi oko Sava Centra su mi pakao – 19, 20, 21 i tako dalje. (INFm, 27)

Prema nekim istraživanjima, prostorna lokacija, sadržaj i dizajn naselja smatraju se važnim za razvoj osećaja pripadnosti i sigurnosti. Interesantno je na perimer istraživanje Smiljke Tomanović i Mine Petrović (2010) koje preis-

9 Interesantno je kako ispitanici koji žive na granicama nekih opština pričaju o svom identitetu i „deljenju“ zamišljene teritorije. Ovde posebno izdvajam deo intervjua ispitanika koji živi u Šumicama, na opštini Voždovac, ali ga samo nekoliko minuta hoda deli od „granice“ sa Zvezdarem: *Meni Zvezdara počinje preko puta Bulevara, ne tamo gde je Lion ka Vojislava Ilića, to mi je Vračar, ali preko puta Bulevara gore mi je Zvezdara, Batutova i to. Ovaj drugi deo mi je previše blizu – zato mi je Vračar. Kao što ovi kažu da mi nismo sa Voždovca, da ja nisam sa Voždovca, jer svi podrazumevaju da je Vojvode Stepe Voždovac. Oni misle da smo mi Zvezdara, svi ovi sa Voždovca što žive gore. Mislim znaju oni da je Voždovac, ali njima to nije pravi Voždovac. Znaju, ali ne priznaju. I onda ja njima kažem 'Brate, kol'ko tebi treba do Opštine Voždovac?', razumeš. Mi smo dve stanice od Opštine, a oni imaju koliko?! (INFm, 29)*

pituje perspektive dece i roditelja kada je u pitanju bezbednost u tri beograd-ska naselja. U kontekstu opasnog i rizičnog naselja, iz perspektive ispitanika posebno je važno imati na umu godine dece i predstavu o tipu rizika kojim su deca okružena. Budući da su Tomanovićeva i Petrovićeva razgovarale sa starijim osnovcima i njihovim roditeljima u narativima se jasno vidi strah vezan za narkotike i upotrebu droga, „sumnjive likove“, vršnjačko nasilje koje bi dete moglo da doživi u školi ili u kraju – vređanja, krađe novca i mobilnih telefona, tuče (Tomanović and Petrović 2010, 148–149). Takođe, navodi se strah od kriminogene sredine u kojoj su poznati (i nedavni) slučajevi silovanja, pucnjave, ubistva, policijske potrage, uz česta roditeljska upozorenja „pazi kako prelaziš ulicu“, „ne uzimaj ništa ni od koga“.

Kada je reč o mojim ispitanicima, doživljeni rizici su prilagođeni uzrastu dece ispitanika – roditelja i potrebama ispitanika – mladih. U tom smislu ne može se reći da se neki deo grada smatra bezbednijim ili manje bezbednim, već je ključno pitanje u odnosu na koje potrebe se bezbednost odnosi. Gradski centri se uopšteno smatraju opasnijim kada su deca mlađeg uzrasta u pitanju – gužva i protok nepoznatih ljudi je veći, saobraćaj gušći, veze sa komšijama slabije. Sa druge strane, gradsko jezgro smatra se bolje uređenim, osvetljenijim, bezbednijim u smislu angažovanja policije. Ispitanici – mladi često pominju noćne izlaske, pa je u tom smislu čekanje na stanici koja je osvetljena, koja se nalazi u centru grada gde je gradski saobraćaj redovniji, mnogo bezbednije nego na rubovima grada. Ispitanici – roditelji uglavnom se ne osrću na bezbednost kraja u kojem žive, a ukoliko komentarišu strah u kontekstu dece i njihovog vremena „napolju“, on se uglavnom odnosi na noćne klubove i neprijatnosti koje bi se mogle desiti u izlasku ili posle njega. Neki ispitanici komentarišu strah od vožnje pod dejstvom alkohola. Uglavnom se radi o strahu od pomisli da će njihova deca voziti pripita ili pijana, da će sesti u kola u kojima je vozač pio ili da će drugi učesnici u saobraćaju biti pod dejstvom alkohola. Druženje i izlasci u kraju ili u kućama ispitanika se u tom kontekstu smatraju mnogo bezbednijim nego noćni izlasci „u grad“.

Kraj kao referentni okvir pominje se i u perspektivi novog, potencijalnog, prostora u kome ispitanici vide svoju budućnost posle preseljenja iz roditeljskog doma. Gotovo svima ispitanicima – mladima je, pored blizine poznatog kraja i svega što ih za kraj vezuje, važno i da ostanu u relativnoj blizini svojih roditelja. Jedna ispitanica koja sa svojom porodicom živi u beogradskom nase-lju Veliki Mokri Lug, koje pripada opštini Zvezdara, ističe sledeće:

Ja bih na primer sad volela da imam super posao i da kupim sebi stan. S tim što bih ja opet taj stan kupila na Konjarniku, ne bih išla ne znam gde. Kažem na Konjarniku, jer znam da bih imala potrebu da se viđam sa roditeljima, da ih posećujem, da obigravam i da im donosim hranu. Moj cilj neki konačni je da nađem neki super posao i da tamo napredujem, da skupim pare i da dignem kredit i da kupim neki stan. To je neka moja lična želja za mene, i da naravno to opremim kako ja hoću. (INFž, 29)

Međutim, za većinu ispitanika, preseljenje iz porodičnog doma i samostalni život podrazumeva promenu lokacije u pravcu koji se percipira kao „dalji“ ili „gori“ od onog u kojem ispitanici trenutno žive. Ispitanik koji sa porodicom živi na Vračaru objašnjava:

Mislim da ću finansijski zavisiti od njih i kad se odselim. Mislim i da ću stisnuti zube i da ću da padnem na društvenoj lestvici barem za trenutak i da želim da za 10 do 20 godina ponovo povratim ono u čemu sam sada, da bi moja deca kada budu dočekala mladalaštvo mogla da imaju tu slobodu. (K.M.: U kom smislu misliš da ćeš pasti na društvenoj lestvici?) Pa ekonomski najpre, a onda i možda stambeno, lokacijski. Možda neću moći dobro da se snađem, ali mislim da sam sada spreman, sutra sam spreman da živim sam. (INFm, 27)

Ispitanik koji sa roditeljima živi na Banovom brdu ne misli da će otići iz sadašnjeg kraja, ali ponekad u razmišljanjima o preseljenju kalkuliše svoje opcije:

U suštini ne bih morao da odem dalje [od trenutne lokacije]. Možda bih mogao, da bih više uštedeo ili da bih trošio za druge stvari. Ne bih morao i verovatno ne bih to ni uradio. S tim što ne bih se baš preselio na Novi Beograd jer je tu baš preskupo, ali verovatno bih isto uzeo Brdo [Banovo brdo]. Gde bih mogao da odem da je jeftinije od Brda to je sad neka loša opcija, tipa Železnik, pošto su sad kvadrati Novi Beograd i centar, pa onda idu te opštine Voždovac, Banovo brdo, dalje od toga bi bila baš periferija neka. (...) Sad uvek ti sebe možeš da dovedeš da odeš da živiš u Resniku u nekoj udžerici, da ništa ne radiš, to možeš i sa 20 000. (INFm, 24)

Jedna ispitanica naglašava da je cena beogradskih nekretnina za ono što smatra „pristojnim stanom i krajem“ prevelika i presudna za to što i dalje bira da živi kod roditelja. Prema njenom mišljenju stan bi morao da bude „dostojan te cene“, posebno ukoliko se živi u strahu da li će se imati za sledeću kiriju:

Trenutno sam u fazi traženja stana sa dečkom – enormno povećane cene stanova kod nas. Mislim da ne bih mogla sa ovom platom da plaćam stan koji košta 350–400 evra mesečno, plus računi. Bez obzira na to što bi to bile dve plate, moja i njegova, mislim da bi me onda to lišilo nekih drugih neophodnih stvari koje u mladosti treba da imam ili iskusim. Tipa putovanja, lična nega, duševna i fizička. Kod mame i tate nikad nisam svih 7 dana tamo. Nego uvek pola – pola. Pola tamo – pola kod dečka, čardak ni na nebu ni na zemlji, što mi je u nekom smislu odgovaralo do sad. (INFŽ, 29)

Konačno, ispitanici smatraju da se u Beogradu stanovi stižu uglavnom nasleđivanjem, te da retko ko skupi da kupi svoj stan:

Mislim da ne postoji i hvala bogu što je tako, u narednih X godina šansa da se neki stan nasledi, pa da to bude moje. Nego svi ti ljudi će da požive i to će biti njihovo do dana dok su živi. A ja do tad treba ili da napravim neki svoj kapital koji bi mi možda omogućio da ja imam lično sredstva da kupim stan ili da uložim u nečiju tuđu nekretninu kao privremeno prebivalište. (INFŽ, 29)

O ovome govore i ispitanici roditelji:

Deca koja su se odvojila od roditelja, ta neka za koju mi znamo, mali broj njih, su se ustvari odvojili roditeljskom podrškom. Ako su imali stan ili tako nešto, gde u stvari mi nismo prosto tako uspeali da se snađemo, tako da tu vrstu podrške nismo dali, niti mogli da damo. Za drugu decu, nekako su slično kao mi, kad su završili faks, pa polako se neko uz zaposlenje i odvojio od tih naših najbližijih prijatelja. (INFŽ*, 55)

...

Ja nažalost znam više primera iz svoje generacije da deca žive sa roditeljima. Čerka jedne drugarice se samo odselila. Ona je imala tu privilegiju da imaju stan, ona je otišla, počela da radi, želela je da živi sa dečkom. Nažalost, više primera ima da žive roditelji sa decom. (INFŽ*, 56)

Stan i soba: rezultati

Stanovi ispitanika, iz perspektive mladih, mogu se podeliti na prostore koje oni lično koriste, tranzine prostore, roditeljske prostore i zajedničke prostore. Lični prostori su sobe ispitanika u kojima postoji najveća privatnost i u kojima uglavnom provode najviše vremena. Tranzitni prostori su hodnici i predsoblja, dok se kao zajednički prostori mogu istaći dnevna soba, kupatilo, kuhinja, terasa, bašta ili dvorište. Kao roditeljski prostor posmatra se roditeljska spavaća soba. Iako je ovo slučaj kod jednog dela ispitanika, treba imati na umu da je dnevna soba neretko i roditeljska spavaća ili da u nekim slučajevima ne postoji „dečija soba“. Odnose u prostoru na „moje“ i „njihovo“ ili „tamo“ i „ovde“ jedan ispitanik objašnjava na sledeći način:

Ne provodimo toliko vremena zajedno. U principu je isto kao da sam sam. Sretnemo se u prolazu, nije planirano sad ja radim u to vreme to sa njima... sretnemo se nekad, nešto popričamo. Ja radim od kuće, ustanem ujutru, 'ćao-ćao' kad se vidimo, 'dobro jutro-dobro jutro', ili 'e kako da namestim ovo na telefonu?'. Ja radim iz sobe, oni tamo nešto rade. (...) Jede ko je gladan kad je gladan. Svako sprema za sebe, jedino keva napravi nešto nekad, to kad je kući, a kad nije kući onda uveče nekad napravi. Ali ne jedemo svi zajeno. Uvek je bilo tako, i kad napravi večeru, ne jedemo svi zajedno, nego ja jedem, pa Jovan [brat] dođe pa on jede, pa oni jedu. Mislim, nekad se poklopimo, al' ono... (INFm, 29)

Odnosi u domaćinstvu, zajedničko provođenje vremena i opšta dinamika domaćinstva biće detaljnije analizirana u poglavlju koje se bavi domaćinstvom. Sa druge strane, smatram da je ovde važno akcentovati lične prostore u stanu, a posebno i veličinu celog prostora domaćinstva u ukupnoj kalkulaciji preseljenja kroz prizmu prostora. Posebno ukoliko je reč o većim stanovima ili kućama, ispitanici preispituju potrebu za preseljenjem i odvojenim život, jer već imaju osećaj da na neki način „kao da žive sami“. Neki od njih ne misle da će se ikad

preseliti iz doma u kojem su odrasli, ističući racionalnost ovog stava. Jedan ispitanik, koji sa širom podicom živi u voždovačkom naselju Dušanovac, ističe da je život u zajednici logičan izbor za njega, budući da i njegov otac, kao jedan od osmoro dece, ceo život živi u nekoj vrsti zajednice. Veliki deo života ispitanikov otac proveo je upravo u zajedničkoj kući u kojoj i ispitanik trenutno živi sa njim i drugim članovima porodice:

Nas trenutno živi u ovoj kući deset, živelo je nas četrnaest u jednom trenutku, svi smo familijarno vezani i verovatno bi bilo slično da nije imao decu [ispitanikov otac]. Bilo bi ih sedam, a ne deset, ali on bi i dalje imao gde bi živio sa familijom i sve bi delili jer su tako navikli. Cela ova kuća je naša, i sve do dna je naše, svi smo familija. Dole je na prvom spratu moj teća, brat od tetke, njegova žena, njegov sin, sin od njegove žene i moja tetka, nije njegova majka, ali tetka. Ranije je živio moj pokojni stric i moja pokojna tetka dole. U jednom trenutku smo živeli svi mi dole pošto je ovo gde smo sad sve dozidano. Kuća je u vlasništvu jedne od mojih tetaka, a kupljeno je sve zajedno za celu familiju – originalno je ovde došla baba iz Lajkovca, druga tetka sa svojom pokojnom ćerkom i tim sinom. Svi smo ovde živeli. Mi smo rođeni u Beogradu, ali generacija pre nas – svi su došli u Beograd na ovaj ili onaj način. (...) Ja sam u jako dobroj situaciji, mi imamo 150 kvadrata na nas četvoro sada [ispitanik, njegov brat i roditelji]. Mi imalo veliku površinu, svako za sebe da može da se izdvoji. Ranije smo živeli nas šestoro na istoj toj površini, bila je veća gužva, malo smo se češće svađali oko buke, ali ja znam da je isto tako i u stanovima sa komšijama. Samo nekako ovo mi je familija i sa njima ću da se pomirim, a komšija će možda da mi baci ciglu kroz prozor. (INFm, 32)

Ovaj ispitanik dalje naglašava bi bila šteta da se svi odsele (on, brat (30) ili sestra (28) koja već ne živi sa njima), posebno imajući u vidu vezanost za širu porodicu sa kojom se deli svakodnevnica, kao i poziciju firme u kojoj i sam radi, a koja se nalazi u zajedničkom dvorištu. Prema njegovom mišljenju, stav o preseljenju mogla bi da promeni samo neka iznenađna i dobra ponuda:

U perspektivi, ja mislim da će bar jedno od nas da živi ovde, ako ne i dvoje [ispitanik ima brata, 30 godina i sestru, 28 godina]. Samo je pitanje kako ćemo da se organizujemo dalje. Svakako da bi trebalo neko da živi ovde, mada opet ja ne znam da li će da dođe investitor neki sa dobrom ponudom za sedam-osam godina koji će promeniti situaciju. Ali ovo je velika kuća i svakako je šteta da bude prazna. Ili ćemo da je prodamo, pa ćemo da se razdvajamo, ali ja ne vidim da je to toliko lako, ne vidim praktičnost toga. Trenutno su četiri stambene jedinice u ovom dvorištu naše, jedna od 30, jedna od 40 kvadrata, ta jedna od 60 i ova gore od 120 kvadrata koliko ima na dva sprata. Tu smo cela familija, ne samo naša porodica.... Tako da mi tu svakako imamo dovoljno za sve nas ako zatreba. Sad se koristi za firmu, za knjižaru, ali ovo je naše, naš dom. (INFm, 32)

Jedna ispitanica koja sa roditeljima i bratom takođe živi u velikoj kući, u zvezdarskom naselju Veliki Mokri Lug, smatra da je veličina prostora glavni razlog zbog kojeg ona i brat (35 godina) i dalje žive u istom domaćinstvu sa

svojim roditeljima. Starija sestra (38 godina) preselila se pre nekoliko godina za Španiju, gde trenutno živi sa suprugom i ćerkom:

Mi imamo veliku kuću, ali smo se u suštini često seljali. Ja čas sam dole u sobi, čas sam gore, onda Igor [brat, 35] hoće dole i tako. Sestrinu sobu sam preuzela ja, jer je na spratu, a to mi je odgovaralo u tom trenutku da je sredim. Imala je neki dobar ormar koji sam preuzela. A Igor [brat] je kao dole, ali on će da nasledi sprat. Raštrkani smo, nikad nismo imali kao 'ova soba je moja i tako je od početka do kraja'. (...) Da nemamo veliku kuću sigurno bismo se odselili ranije. Nema šanse da bismo izdržali. Glavni razlog zašto i dalje možemo da funkcionišemo je to što svako ima svoj prostor. Imamo veliko dvorište, tata ima svoj magacin tu može da radi, ako ga mi smaramo, on ode tamo sređuje, popije kafu i baš ga briga, ne mora da nas sluša. Mislim da je to direktno uticalo na to da smo svi i dalje u zajednici. Znam da većina ljudi sa kojima sam u bliskom kontaktu, a koji su otišli, otišli su jer su živeli u užasno malom stanu njih mnogo, delili su sobu sa bratom ili sestrom. I onda kad već napuniš 25 godina, a deliš sobu sa bratom ili sestrom, onda se osećaš loše. Tako da su oni bukvalno morali. Nisu se slagali zbog čitave te tenzije i nemanja uslova da se neko osami, da može da uči, sluša muziku ili šta već. (INFŽ, 29)

Veliki prostori i potencijalni odlazak iz njih otvara još jednu vrstu problema, sa kojim se posebno suočavaju ispitanici čija su se braća i/ili sestre već odvojili od roditelja, preselivši se u drugi prostor. Naime, ispitanici često razmišljaju šta će biti sa roditeljskim domom u širem smislu kada i oni odu, što dodatno otežava ličnu stambenu tranziciju. Kod nekih ispitanika dileme su praktične prirode i tiču se organizacije prostora. Kada je reč o sobama braće i/ili sestara koji više ne žive u porodičnom domu, u većini slučajeva u mom istraživanju ove sobe¹⁰ na neki način koriste deca koja su ostala. Nekoliko ispitanika organizovalo je u tim sobama svoj prostor za vežbanje, igranje video-igara i gledanje filmova ili odlaganje garderobe. Ove sobe koriste se i kada neko od gostujućih ispitanika – mladih želi da prespava u slučaju da ostane ostane duže u poseti, nema prevoz ili nije u stanju da vozi.

Neki od ispitanika odlučili su i da se presele u okviru roditeljskog stana i iskoriste potencijal novog prostora. U tim slučajevima ispitanici uglavnom koriste jednu sobu za spavanje, a drugu za rad ili provođenje slobodnog vremena. Važno je naglasiti da ove sobe nikada nisu do kraja ispražnjene i otuđene od njihovih prvih vlasnika, te da je jedan deo stvari prvih vlasnika (braće i sestara mojih ispitanika) i dalje tu. Nekada je u pitanju deo biblioteke, stari krevet ili radni sto koji prethodni vlasnik nije hteo da prenese u novi stan, a nekada su to stvari koje zauzimaju više mesta, a po potrebi se uzimaju i vraćaju, poput bicikala, zimskih jakni, ćebadi i jorgana, koje stari vlasnik sobe donosi i odnosi prema potrebi. Ove sobe gotovo svi članovi domaćinstva nekad koriste kao svoj dodatni prostor za odlaganje stvari (uglavnom nesezonske garderobe) ili za prostiranje i sušenje veša. Kako je deo istraživanja obavljen za vreme epidemije

---

10 Ukoliko su se druga deca u porodice odselila, a imala svoje sobe.

koronavirusa, neki ispitanici su i u tom trenutku posebno prenamenili ovaj prostor za vežbanje¹¹. Jedna ispitanica opisuje sestrinu sobu i njenu upotrebu u fazama – kada je sestra tokom leta živela u stanu babe i dede, kada se zvanično odselila u svoj stan i tokom vanrednog stanja i epidemije koronavirusa:

Kad je Nada [sestra, 26] otišla prvobitna ideja je bila da ja uđem u njenu sobu. Moj krevet se malo raspada, pa da spavam u njenom krevetu, kao što sam radila kad je ona prošle godine tokom leta, dok su baba i deda bili na Goliji, bila u njihovom stanu na Novom Beogradu. Tad sam prešla tamo i spavala, a u svojoj sobi radila i čitala i šta već. To se sad, kad se odselila, svakako nije desilo, odlagala sam, odlagala i onda ništa. Možda smo stavljali neke stvari u njenu sobu, ali daleko od toga da je bilo neko skladište ili šta ti ja znam. Imali smo jedan stiočić koji, na primer, i sada stoji u ćošku tamo i ne služi ničemu, ali nije bilo sto stvari. A onda kad je krenula korona – to je sad mamina radna soba. Keva kad je krenula da radi od kuće uzela je Nadin sto, napravila sebi kao mini-kancelariju i mislim da je tu radila i jogu. I da, tu ponekad čita preko dana, kad nema šta da radi ili ode u dvorište ili zasedne tu na Nadin krevet pošto ima prozor direktno iznad. (INFŽ, 29)

Jedna ispitanica navodi kako se koristi soba njene ćerke od kad se preselila u drugi stan:

Kad se ćerka preselila, sin [25 godina] je rešio da spava u njenoj sobi, a radi u svojoj. Ona nije selila taj krevet, a on je sebi onda u okviru kuće napravio radnu i spavaću sobu, a u toj radnoj mu je i kompjuter i igrice i tu mu dolazi društvo. Sad kad je bila korona moj bratanac je živio sa nama, to je i nje-mu bilo zanimljivo i nama. E on je onda spavao u Ivaninoj [ćerka, 29] sobi. (INFŽ*, 56)

Ono što ispitanici ističu kao problem u slučaju soptvenog preseljenja je nepotrebno mnogo neiskorišćenog prostora, odnosno perspektive roditeljskog preseljenja u slučaju njihovog preseljenja. Jedan ispitanik navodi da je upravo pitanje budućnosti roditelja u zajedničkom stanu jedan od otežavajućih faktora kada je reč o njegovom potencijalnom preseljenju, koje ujedno znači da nema više dece u kući:

Kapiram da će kevi pasti najteže. To je sad najveći problem kad se ja odselim. Keva će to emocionalno da shvati bar neko vreme. To može da se prevaziđe, da se nekako zamaskira čestim posetama – brat ode dvaput nedeljno, ja odem dvaput nedeljno i nekako se zamaskira to jer i ovako se ne viđaš ceo dan. Ali problem će biti šta će oni da rade sa ovolikim stanom, prvo finansijski, drugo šta će im za njih dvoje ovo? To je drugi problem. Dobro, čale nije taj tip da se sad emotivno vezuje za stan, ali i to je deo problema, jer Marko [brat, 27]

---

11 Tokom vanrednog stanja, koje je zbog epidemije koronavirusa u Srbiji trajalo od 15. marta do 5. maja 2020. godine, zatvorene su sportske hale, tereni i baloni za grupne sportove, teretane, kao i parkovi u kojima bi vežbači mogli da treniraju na otvorenom. Na sajtovima mnogih teretana, prodavnica sportske opreme, kao i u dnevnoj štampi mogli su se naći saveti ili programi treninga za vežbanje u kućnim uslovima (videti na primer *Danas 2020*, *Fit Pass 2020*, *Sport Vision 2020*).

nije morao da razmišlja o tome kad je otišao. Nećemo se sigurno preselili nas troje. Njih dvoje već... (INFm, 24)

Dileme sa kojima sam se tokom istraživanja susretala vezane su za bojazan da će lična odluka ispitanika, ukoliko su ujedno poslednji od dece ostali u stanu, nužno primorati i roditelje na izbore i odluke koje ne bi inače donosili: da li će se seliti, da li će prodati stan i slično. Kada je reč o ispitanicima koji smatraju prostor u kojem žive sa porodicom malim, odluka je lakša i ova vrsta dileme ne postoji, već se odluka o preseljenju podrazumeva pozitivnu reakciju kod roditelja koji će imati više prostora za sebe. Jedna ispitanica, na primer, navodi da preseljenje njene sestre nije drastično uticalo na razmeštaj i prenamenu delova stana, s obzirom na, kako navodi, mali stan od 38 kvadratnih metara u kojem je u jednom trenutku živelo četvoro odraslih:

Moja i Marijina [sestra, 33] soba u to vreme, odnosno ono što je sad pod znacima navoda samo moja, je ujedno i dnevna. Znači to je ujedno i boravak koji moji preko dana koriste i ovako i onako. Ne koriste ga dok ja spavam i dok je meni neko tu. Nije ti moj stan najbolji primer za to, niko od nas nije imao neki vrlo personalizovani deo prostora, eventualno moj radni kompjuterski sto, koji moji nisu koristili. Marija je naravno imala svoj deo ormana gde sam ja, kad je otišla, preselila još svojih stvari. A taj jedan gornji deo je još uvek napujen njenim stvarima koje su ostale, koje ona ne koristi, koje bukvalno nije takla šest-sedam godina koliko već nije u stanu. (INFž, 28)

Ukoliko pak ispitanici imaju svoje sobe, mislim da je važno naglasiti da se retko razmišlja o njihovom renoviranju ili kupovini novog nameštaja. Neki od ispitanika navode da su im ormani stari, da spavaju na boljem krevetu koji je ostao posle preseljenja brata ili sestre, ili da im njihov „dečiji“, singl krevet postaje premali. Ipak, većina ispitanika smatra nepotrebnim ulaganje u ove „dečije“, sobe u kojima žive u okviru roditeljskog doma. Ukoliko kupuju novi nameštaj, prevashodno se radi o stvarima koje su u perspektivi preseljive i univerzalne za svaki prostor – radnim stolovima i stolicama, tehnicima, opremi za trening. Kod mnogih ispitanika postoji želja za preseljenjem, ali i neizvesnost kada će se to desiti. Osećaj tranzita prilično utiče na odluke i izbore:

Razmišljala sam da menjam nešto u sobi, mislim, razmišljam stalno o tome. Imam na Pinterestu sto slika sačuvanih, ali nekako znam da se to neće desiti (smeh). Recimo, ovde kod mene može da se ubaci veliki krevet, ali tipa 120 ili maks 140, ali onda ne bi mogla da se otvore vrata lepo. Ne znam. S jedne strane bih to stvarno želela, a onda razmišljam kako bi užasno bilo da sve osmislim za ovu sobu, renoviram sve super, i onda se preselim dogodine. Onda tek za orman... mislim glupo da ti pričam, ali ovaj orman samo što se nije ubuđao, prastar je i realno mu je to loše mesto. Najlogičnije i najbolje bi bilo da se iskoristi ovaj usek u zidu gde je sad krevet i da tu bude od zida do zida orman. Al' opet, onda se preselim i šta ću sa ormanom po meri? (INFž, 29)

Ukoliko se soba koju deca u porodici koriste renovira uglavnom se podrazumeva da će se koristiti u budućnosti. Jedan ispitanik tako navodi:

Dugo nismo ništa menjali, brat i ja smo delili sobu, svako je imao svoj sto i krevet i imali smo zajednički TV i orman. Onda se on preselio pre par godina, odneo sto, ali je ostavio svoj krevet. E onda smo je napili tu neko veče i nekako smo uspeali da polomimo moj krevet, pa sam spavao u njegovom i onda ipak rešio da promenim to. Kupio sam novi orman, stari sam dao majima, uzeo sam novi sto i krevet na izvlačenje. Nije klik-klak, ali slično tako, ovaj jedan deo može da se podigne i onda je kao trosed. Ja u principu tako i spavam, radim tu, odmah legnem, mrzi me to da razvlačim i nameštam. Kad počnem da živim sa devojkom ovu sobu ću verovatno koristiti kao kancelariju i onda mi je super da nemam tu neki ogromni krevet. (INFm, 29)

Sa druge strane, ispitanici su često rešeni da promene nešto od zajedničkog nameštaja ili učestvuju u renoviranju stana:

Sad se spremamo za kupovinu garniture i novog televizora za dnevnu sobu. Kažu deca da nema smisla da više imamo ovaj debeli. Oni su nam pomogli dosta tu, menjali smo radijatore prošlog proleća, pa smo radili prozore i ulazna vrata i hoblovali parket, krečili i tako. Stara je zgrada, morale su te stvari da dođu jednom na red. (INFm*, 58)

Konačno, pored praktične strane preseljenja i problema „viška prostora“, ispitanici – mladi brinu se i o emotivnoj reakciji roditelja, posebno reakciji na odlazak dece. Takođe, veliki broj ispitanika – mladih smatra da je njihovim roditeljima vrlo teško da organizuju život i slobodno vreme van roditeljskih uloga i potreba domaćinstva sa, makar i odraslom, decom. Ovu temu, iako srodnu i nadovezujuću u odnosu na prethodne narative, podrobnije interpretiram u poglavlju koje se bavi emocijama, brigom i porodicom.

Stambeni aranžmani „drugih“ mladih u Beogradu i svetu: rezultati

Naposletku, važno je izdvojiti narative o životima „drugih“ kroz koje su dodatno naglašene kulturne prestave o životnim uslovima koji se ispitanicima nisu ostvarili. Ovi narativi postavljeni su kao paralelne realnosti koje bi možda dovele do radikalno drugačijih stambenih aranžmana. Kao najčešća alternativna načina života mladih u narativima se izdvajaju primeri života u studentskim domovima ili sa cimerima. Za „uskraćivanje“ ovog životnog iskustva posle kojeg po mišljenju ispitanika „nema nazad“ (vraćanja u roditeljski dom), „kriv“ je Beograd koji je svim ispitanicima bio grad u kojem su živeli pre nego što su se zaposlili ili upisali fakultet. Jedan ispitanik tako navodi:

Mislim da je to nekako najbolji slučaj jer dođeš sa 19 godina i onda možda je to nekako idealno – pravo je vreme, a opet nisi sam. Živiš sa cimerima, živiš u nekoj zajednici, nisi potpuno sam. Drugo, ti u domovima ne moraš da čistiš, nego ti čiste tamo, imaš kantinu, nije da moraš sam da se snalaziš od svo-

jih para. I onda je to idealni neki balans da se odvojiš od roditelja i meni je to skroz OK. E sad ima ta mantra da su studenti iz provincije bolji zato što nisu zaštićeni, možda, ali ja nešto nisam pristalica te generalizacije. (INFm, 24)

Drugi ispitanik naglašava poziciju mladih koji već žive u studentskim gradovima, konkretno služeći se primerom Beograda:

Mislim da je glavna razlika u odnosu na nas u Srbiji, ne čak ni nas u Srbiji nego nas u Beogradu, u nekim delovima života je 'prirodno da napustiš kuću', a ti delovi života su dobra srednja škola, dobar fakultet. Sasvim slučajno, mi živimo u najboljem fakultetskom gradu u našoj zemlji i većina ljudi koje ja znam koja živi i dalje ovako u velikim familijama u kući, oni su svi iz Beograda. Mnogo mojih drugova je došlo u Beograd i to su uglavnom ti ljudi koji žive nezavisno, oni koji su iz drugih gradova došli u Beograd radi fakulteta ili srednjih škola. A u inostranstvu, posebno u Zapadnoj Evropi i Americi gde su ti fakultetski centri jako zbijeni, seldiba je češća, da se ljudi presele u drugi grad da bi završili studije i da se onda sve prirodno nastavi odatle. (INFm, 32)

Jedna ispitanica ističe da je komforno ostatek kod kuće ukoliko nema ništa što mladog čoveka „tera“ da se preseli:

U Srbiji mislim da osoba treba posle kraja fakulteta da razmišlja da ode od kuće. Nije to kao u Americi gde ti imaš da odeš na koledž koji će da ti obezbedi studentsku sobu. Tako da je trenutak za preseljenje onaj trenutak kad se završi fakultet ili, generalno, obrazovanje. Kad možeš da nađeš posao i obezbediš sebi samostalan život. Opet neki ljudi rade i dok studiraju, tako da ne znam šta je izgovor za nešto. Kad pogledam svoju situaciju, mislim da kasnim godinama. Ako uzmemo u obzir koliko je komforno ostatek kod kuće, mislim da je 24 – 25 godina bio momenat kad sam ja počela gore da podnosim sve to. Ima i ljudi koji se mnogo ranije osamostale, eto naša drugarica Maša je došla sa 15 godina u Beograd u gimnaziju, prvo je bila u domu, pa je živela sama, ali je to opet neki momenat kad je mesto gde se školuješ daleko od mesta gde živiš. (...) Kad čuješ priče i gledaš serije uvek imaju oni [starnici] gomilu tih nekih sitnih poslića, deluje čak da to nije pitanje deteta da li hoće ili neće, nego se podrazumeva to zarađivanje svog džeparca. (INFž, 29)

Trenutak prve zarade i opštih boljih uslova koji se percipira kao mnogo dalji u Srbiji nego u drugim delovima sveta, takođe je važan faktor u narativima ispitanika. Iako o tome neće biti više reči u ovom radu, naglašavam jedan od komentara ispitanika:

Mnogo je lakše mladim ljudima da se osamostale tamo, ima mnogo više poslova, mogućnosti, mnogo više univerziteta, mnogo više svega i neka je mnogo više individualistička filozofija življenja, gde oni imaju više trasiran put – tu si, mlad si, pa uzimaš neke poslove, neki prodavci, konobari, vamo – tamo, onda od toga finansiraš nešto šta te već zanima. I onda se odseliš, odeš u kampus ili odeš da radiš negde. A ovde nekako ko će da ode da radi sa 17 godina – baš neko koga je muka materala. Pa čak i posle srednje škole, ovi koji neće faks, čak i oni će da bleje godinu – dve. Nema to sad da ti uzmeš da radiš, nego ćeš ti da se zaposliš u najboljem slučaju sa 24 – 25. (INFm, 24)

Analiza rezultata istraživanja: Vreme u prostoru i prostor u vremenu

Ispitanici sa kojima sam razgovarala pokušali su da objasne kako prostor, u širem smislu, utiče na njihovo preseljenje. Služeću se prostornim okvirima, kroz različite termine grada, opštine, kraja, naselja, stana ili kuće, prostorija u kući i posebno sobe koju smatraju svojom, ispitanici opusuju na koji način sve navedeno determiniše njihov sadašnji život i dalje odluke. Shvatanje prostora vezujem za tri posebna koncepta: „stan“, „kraj“ i „Beograd“.

Kada je reč o analizi stanova i soba, te ostajanja ispitanika u prostorima u kojima su proveli veći deo života, u istovremenom razmišljanju „šta posle“, smatram da je važno diskutovati o ovim prostorima kao „međuprostorima“ (engl. *in – between places*). Koristeći se terminologijom studija migracija, služim se ovim pojmom kako bih opisala tranzitnu prirodu dečijih soba u kontekstu fenomena „produžene mladosti“, kao i poziciju zaglavljenosti u tranzitu koja nije nužno pasivna. Naime, zaglavljenost i liminalnost neki autori smatraju periodima „vrebanje plena“ – „snažne i svrsishodne akcije“ u kojoj je osoba koja čeka spremna na akciju čim joj se ukaže prilika“ (Bendixsen and Eriksen 2018, 93). Prema definiciji Gasana Haža, zaglavljenost je situacija u kojoj ne postoji izbor i alternativa, odnosno alternative se ne bi iskoristile čak ni kad bi se pojavile (Hage 2009, 100).

Služeći se definicijama i odrednicama koje predlažu Haž i drugi autori koji se bave migracijama, zaključujem da moji ispitanici jesu u izvesnoj meri zaglavljeni. U njihovim narativima vidi se život u međuprostoru, između stanova i soba koje su prelasli i samostalnog, „odraslog“ života kojem se teži. Načini o kojima u intervjuima govore o sebi, svojoj situaciji i životu sa roditeljima, na primer „zakržljala odrasla osoba“, „mlada osoba sa malo začina odrasle osobe“, „ni tamo – ni ovde“, slikovito opisuje vremensku i prostornu dimenziju zaglavljenosti, te liminalnost pre prelaska u sledeću fazu života. Ipak, pomenuta liminalnost i zaglavljenost kod velikog broja ispitanika nije „situacija u kojoj osoba trpi nedostatak izbora ili alternative u situaciji u kojoj se nalazi ili nemogućnosti da iskoristi alternativne čak i ako se pojave“ (Hage 2009, 100). Zaglavljenost mojih ispitanika je aktivna, kao i njihovo čekanje koje je, iako naizgled neodređeno, determinisano manje ili više razrađenim planovima i kulturnim predstavama o vremenu, prostoru, prekretnicama i „dovoljnom“ (prostoru, plati, novcu potrebnom za samostalni život). Kod ispitanika postoji osećaj kontrole, a često je naglašena ideja da ostanak kod roditelja nije moranje, već izbor, formulisan kroz izjave poput „ja da mi je toliko loše/da mi ne odgovara ovakav život ja bih otišao/otišla“. Paradoksalna aktivnost u pasivnosti ili delanje i kretanje kroz čekanje i zaglavljenost, može se prepoznati i kroz razrađene planove koji čekaju uslove i prekretnice. Naime, ispitanici se raspituju, maštaju, aktivno planiraju budućnost, znaju cene kvadrata, nameštaja, sredstava potrebnih za buduće domaćinstvo. Oni koji planiraju da ostanu u roditeljskoj kući razmišljaju o daljim aranžmanima u istom prostoru, eventaulnom preseljenju u okviru

kuće ili novim dužnostima za roditelje i sebe. Najjasniji pokazatelji liminalnosti i tranzitne pozicije, u oba planirana scenarija – očekivanog odlaska ili ostanka kod roditelja, postaju dečije sobe kao čekaonice promene. One su, na neki način, slične zemljama tranzita u studijama migracija, posebno kada je u pitanju karakter „privremenosti“ i skorog, premda nedefinisano, odlaska u budućnosti. U njima se koristi ono što je na raspolaganju, ne ulaže se mnogo, jer su posmatrane kroz prizmu liminalnosti i čekanja u tranzitu, aktivnog čekanja, pre nego kroz prizmu stacionarnosti i mesta. U slučaju mojih ispitanika, takav doživljaj prema prostoru menjao se tokom vremena, a doživljaj „svoje sobe“ promenjen je iz „trajnog“ u „privremeni“. Sobe koje su se nekada dekorisale novim posterima, za koje se birala nova boja zidova ili u kojima se planiralo ili štedelo za novi mobilijar, postale su spavaonica iz koje se planira budućnost „napolju“ – želje koje se će po preseljenju biti teško priuštive ili stvari koje će moći lako da se prenesu u neke nove sobe. Naravno, privremenost ovih mesta ne znači da ona nemaju značenje po sebi. Ipak, odnos prema njima postaje drugačiji, tranzicioni i liminalni, a prakse ne-činjenja mogu se tumačiti kao deo liminalne faze i tranzicionih obreda koji ukazuju na separaciju od prethodnog okruženja (Van Gennep 1960, 20).

Koncept „čekanja“ i „produžavanja“ u ovom radu i mojoj analizi fenomena „produžene mladosti“ stoga, ima jednako izraženu prostornu i vremensku odrednicu. Stanovi u kojima ispitanici – mladi žive, mesta su „niskog starta“ za dalje, čemu posebno doprinosi perspektiva „čekanja“ i „produžavanja“ kao strategije za budućnost. „Produžavanje mladosti“ za moje ispitanike¹² znači i *akumuliranje kapitala* potrebnog za sigurnost u iznajmljenom stanu ili učešće za kredit za sopstveni stan, kao i želja i nadanja u smislu lokacije, pozicije budućeg stana, mogućnosti da se opremi na određeni način; *upravljanje finansijama*, te mogućnost da se priušti nešto što deluje kao teže ili čak nemoguće, finansijski i logistički, u slučaju samostalog života, a posebno dobijanja sopstvene dece, poput putovanja, dodatnih ulaganja u svoje usavršavanje ili ulaganje u opremu za rad¹³; *kalkulacija vremena* koje je potrebno za održavanje domaćinstva, kuvanje, nabaku, a koje se sada troši za sopstvene potrebe. Iako postoji osećaj kontrole nad „produžavanjem mladosti“, važno je istaći da većina ispitanika ne smatra takvu situaciju „normalnom“ u širem smislu. Naime, iako svesni da mladi širom sveta kalkuliraju „nešto“ – obrazovanje i zaposlenje, porodicu i karijeru, preseljenje i usavršavanje, moji ispitanici smatraju da su uslovi života u Srbiji, posebno u Beogradu, učinili njihovu situaciju, „normalnijom“ nego što zapravo jeste. Takvo stanje i život sa roditeljima u kasnim dvadesetim

12 Naravno, važno je naglasiti da je ovo istraživanje ograničeno svojim uzorkom, te da bi rezultati i narativi o „zaglavljenosti“ bili znatno drugačiji kod potencijalnih ispitanika koji su nezaposleni ili iz bilo kog razloga (finansijskog, zdravstvenog, organizacionog) moraju da produže ostajanje u roditeljskom domu.

13 Kod mojih ispitanika ulaganje u rad i opremu za rad oslikano je kroz primere usko vezane za profesije ispitanika: novi i „jak“ računar, stomatološka oprema, štednja za pokretanje sopstvenog biznisa, sređivanje lokala u kojem se trenutno radi, ulaganje u materijal i proizvode sa kojima se radi, odlazak na postdiplomske studije i život u inostranstvu.

i ranim tridesetim nikako ne bi bio „normalan“ da se ne radi o iskustvu većine prijatelja i poznanika, te da nije društveno široko prihvaćeno. Njihovo „produžavanje mladosti“ zapravo je aktivno čekanje u međuprostoru i međuvremenu. Ono predstavlja i očaj i nadu, zaglavljenost i viziju budućnosti, životarenje i planiranje, osećaj da se negde ide, ali i da se ovde stoji.

Pored „komfora“ roditeljskog doma, a u smislu prostora i grada, kroz narrative ispitanika – mladih vide se dve osnovne kritike na račun života u Beogradu 1) cena rente 2) lična pozicija studenata koji studiraju u sopstvenom gradu. Kada je reč o ceni rente, ispitanici je smatraju precenjenom, često navodeći da bi morali da se presele sa svoje trenutne lokacije, koju smatraju boljom od one koju će jednog dana moći da priušte. Kod ispitanika je, shodno tome, prisutna višestruka kalkulacija isplativosti, u kojoj gotovo uvek pobeđuje roditeljski dom. Kao prvo, lokacija je bolja i prestižnija od neke potencijalne koja se može priuštiti; drugo, često je u pitanju emotivna komponenta vezanosti za kraj i kulturna predstava o lepoti sopstvenog kraja; treće, očekuje se da ostali parametri percipiranog „kvaliteta života“, poput izbora namirnica, nove odeće i obuće, ulaganja u posao i putovanja, opadaju pri preseljenju u sopstveni prostor, upravo zbog cene rente ili rate kredita. Iako ovakva situacija nije tipična samo u slučaju mojih ispitanika, već verovatno velikog broja ljudi svih generacija širom sveta, postoji ideja da je nedostatak iskustva života u studentskom domu ispitanicima uskratio iskustvo lakšeg prikagođavanja, duže i gradacijske tranzicije, kao i predstava „normalnosti“ odricanja od neke sume novca za stanarinu. Narativi o studentima (i ređe đacima) koji nisu živeli u Beogradu, ali su u Beograd došli radi školovanja često su se pominjali kao tema šireg istraživanja, te smatram da bi ih trebačoo istaći kao kulturne predstave o alternativnim putevima i domaćinstvima. Naime, smatra se da studenti koji dolaze na školovanje u Beograd neko vreme provode u studentskim domovima, gde žive sa samostalno (bez porodice), ali i kolektivno (sa cimerima), pri čemu nemaju mnoge obaveze koje bi imali u samostalnom domaćinstvu: plaćanje računa, odlazak u nabavku, kuvanje, čišćenje i slično. Posle nekog vremena, većina studenata opredeli se za život sa cimerima van studentskog doma, što dovodi do novih sloboda, neograničenih izlazaka i druženja, ali i novih odgovornosti u pogledu održavanja domaćinstva i njegovog, uglavnom delimičnog, finansiranja. Moji ispitanici uglavnom smatraju da ovakve životne aranžmane većim delom finansiraju roditelji, budući da srpski obrazovni sistem, raspored predavanja i odnos prema zaposlenim studentima, nisu stimulativni za mlade koji žele da studiraju i rade. Dalje, po diplomiranju, ovi mladi ljudi nastavljaju da žive u cimerskim i drugim aranžmanima, već naviknuti na to da održavaju domaćinstvo, a spremni da sve više učestvuju i u njegovom finansijskom održavanju i plaćanju kirije. Drastičniji primer perspektive i aranžmana „drugih“ govori o stranim studentima, kampusima i univerzitetkim gradovima koji omogućavaju mladima u inostranstvu sijaset sadržaja koji će tranziciju iz roditeljskog doma učiniti lakšom i „prirodnom“, uz posebnu pomoć boljih ekonomija koje će im obezbediti kola, novac za dekoraciju stanova i lagodna studentska iskustva, poput treniranja, putovanja i pronalaženja sopstvenih interesovanja i hobija.

Za razliku od svega navedenog, kulturne predstave o studentima koji se školuju iz roditeljske kuće na primeru Beograda, govore o mladima koji žive kao i tokom srednje škole, domaćinstvo održavaju kad moraju jer „ima ko će“, a finansijski učestvuju uglavnom od prve plate, i to mahom plaćajući sopstvene potrebe. Takav životni stil ispitanici smatraju krivim za stvari koje „nisu savladali“ a koje bi se očekivalo da znaju na pragu tridesetih – puštanje mašine za veš, kuvanje, procenjivanje potreba domaćinstva. Takođe, oni smatraju da ih život sa roditeljima nije pripremio za trošak stana. Svoju situaciju porede sa drugim mladim ljudima u Beogradu, vodeći se stavom da su oni „uvek plaćali nešto“ – studentski dom, cimersku sobu, te da imaju godine iskustva računanja troškova sa sve kirijom koja se podrazumeva.

Perspektiva lokacije pominje se u statusnom i emotivnom značenju. Većina ispitanika sa gorčinom govori o krajevima u kojima misli da će u nekom trenutku živeti. Iako se ovi „potencijalni krajevi“ smatraju najboljim mogućim izborom u pogledu cene, kvaliteta i blizine kraja, reč je o naseljima koja su ispitanici tokom svog odrastanja smatrali lošim i manje vredim, utoliko više što su predstavljali granice njihove sociokulturne realnosti. Smatra se da „đaci iz provincije“ nemaju takav odnos prema gradu, te jedan ispitanik koji živi u centru grada na primer navodi:

Drug došao iz Leskovca i roditelji su mu kupili stan na Đermu, što je za njega uspeh. A ja ne mogu tako iz ovog kruga da se pomerim dalje nego što jesam. Mada će verovatno tako biti, ja sam svestan da je i moja porodica u fazi odumiranja u Beogradu. (INFm, 27)

Kada se radi o analizi kraja i njegove važnosti za ispitanike, mislim da je važno istaći da su moji sagovornici više ili manje bili svesni „mreže značenja“ koju pripisuju poznatom, starom i „svom“ delu grada. Jedan deo ispitanika, na primer, govori zašto voli svoj kraj kroz opise nekog drugog, ali uz naglašavanje da je „ljudima koji oduvek tamo žive, taj kraj sigurno lep“. Isto važi i za ostale izbore ispitanika na koje je uticao kraj, ili iskustvo više članova porodice. Jedan od najilustrativnijih primera je komentar ispitanika sa Banovod brda koji radi kao programer, a govori o tome koliko mu je važna podrška porodice u donošenju profesionalnih odluka:

Pa znaš kako, dobrodošla je podrška, lakše mi je sa njom, al' me apsolutno ne interesuje u smislu da neće uticati ni 1%. Mada sad ja možda preterujem, pa kažem da ne utiče, možda ipak utiče nesvesno nekad. Više onako ja opet nisam upisao arheologiju, nešto što je nekonvencionalno ovde... Nego sam ipak upisao XIII [gimnaziju] gde su išli i brat i keva. Ja sam očigledno usmeravan. Nije sad da sam ja odlučio nešto pa sam se i držao neke neviđene odluke. U tom smislu, ne bi me interesovalo, ali možda bi bilo drugačije da sam ja sad išao na neki haos izbor. Nisam imao to, više je bilo kao 'ajde možda ti je bolje da budeš menadžer ili ekonomista, a ne programer, al' koga briga, svuda može da se uspe. (INFm, 24)

Ispitanici uglavnom vole kraj u kojem su odrasli i o njemu pričaju sa puno privrženosti, više nego kada je reč o stanu ili gradu. Oko kraja se formiraju

predstave o lepom, dobrom i bezbednom, kao i o navikama koje bi se teško promenile negde drugde. O svojim krajevima ispitanici govore kao o „prirodnom staništu“, kroz iskustvo doma, identiteta i veze sa komšilukom. Kraj u ovom smislu uglavnom postaje mesto gde se ispitanici najviše osećaju kao oni sami. Kraj je takođe i referentna tačka sociokulturne realnosti i „načelo smisla za one koji ga nastanjuju“ (Ože 2005, 51). Krajevi su istorijski, identitetski i relacioni. Oni uče ispitanike svojim prednostima i manama pokazujući im šta žele, a šta ne žele, koliko im je neki uslov važan da bi oko njega mogli da zamisle život u budućnosti. Granice i prioriteti ispitanika određene su i kroz upravljanje gradom, odnosno kretanje kroz grad shodno poziciji kraja i spostvenih afiniteta. Neki ispitanici na ovaj način promatraju grad kao vozači, vodeći se gužvama i mestima za parking, dok je kod drugih presudan faktor stanica prevoza i povezanost sa drugim mestima koja se percipiraju kao važna. Vodeći se narativima ispitanika zaključila bih da je većini njih želja da ostanu u istom kraju. Dometi želja, ukoliko se trenutni kraj posmatra kao finansijski nemoguć, uglavnom se kreću linijom kraja, a u pravcu ka obodima grada. Shodno tome, ispitanici će retko razmišljati o odabiru stana u nekom „pandan naselju“ u drugom delu grada, u kojem se cena kvadrata ceni koliko i u njihovom. Ipak, ukoliko je iskustvo života u „starom“ kraju izuzetno loše, što se u slučaju mog istraživanja retko dešavalo i odnosilo uglavnom na povezanost i blizinu centra grada, ispitanici su spremni da se presele. Shodno tome zaključujem da je ostanak u kraju u kojem su odrasli za ispitanike prioritet, osim u slučaju da prednosti starog kraja ne mogu da neutrališu ili nadomeste njegove mane.

Literatura

- Bendixsen, Synnøve and Tomas Hylland Eriksen. 2018. “Time and the Other: Waiting and Hope among Irregular Migrants”. In: *Ethnographies of Waiting: Doubt, Hope and Uncertainty*, ed. Manpreet K. Janeja and Andreas Bandak, 87–112. London: Routledge.
- Collyer, Michael. 2010. Stranded Migrants and the Fragmented Journey. *Journal of Refugee Studies* 23 (3): 273–293.
- Corcoran, Paul E. 1989. “Godot is Waiting Too: Endings in Thought and History”. *Theory and Society* 18: 495–529.
- Corijn, Martine and Klijzing, Erik. 2001. *Transitions to adulthood in Europe*. Dordrecht: Springer.
- Crawley, Heaven and Jones, Katharine. 2020. Beyond Here and There: (Re)conceptualising migrant journeys and the ‘in-between’. *Journal of Ethnic and Migration Studies*: 1–17.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2006. „Antropološka istraživanja grada“. U *Promišljanje grada. Studije iz nove urbane antropologije*, ur. Setha M. Low, 7–17. Zagreb: Naklada Jenseksi i Turk
- Hage, Ghassan ed. 2009. *Waiting*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Hage, Ghassan. 2009. “Waiting Out the Crisis: On Stuckedness and Governmentality“. In: *Waiting*, ed. Ghassan Hage, 97–107. Melbourne: Melbourne University Press.
- Honwana, Alcinda. 2012. *The Time of Youth: Work, Social Change and Politics in Africa*. Washington, DC: Kumarian.

- Ivanović, Zorica. 2008. O izučavanju srodstva u poslednjim decenijama XX veka. *Etno-antropološki problemi* 3 (2): 107–138.
- Jansen, Stef. 2015. *Yearnings in the Meantime: 'Normal Lives' and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. New York/Oxford: Berghahn Books (Dislocations Vol. 15)
- Khosravi, Shahram. 2017. *Precarious Lives: Waiting and Hope in Iran*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kovač, Senka i Kovač, Jelena. 2010. Vračarska dvorišta u prvoj deceniji XXI veka: arhitektonsko-antropološko istraživanje susedskih odnosa. *Antropologija* 10(2): 9–23.
- Lakha, Salim. 2009. "Waiting to Return Home: Modes of Immigrant Waiting". In: *Waiting*, edited by Ghassan Hage, 121–134. Melbourne: Melbourne University Press.
- Mihailović, Srećko ur. 2004. *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Milić, Anđelka. 2001. *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mitrović, Katarina M. i Dajić, Ana. 2018. 'Čuvari parka': participativno projektovanje i antropološko promišljanje Platoa u Mileševskoj ulici u Beogradu. *Etnološko-antropološke sveske* n.s. 29 (18): 41–60.
- Ože, Mark. 2005. *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*. Beograd: XX vek.
- Tomanović, Smiljka and Petrović, Mina. 2010. Children's and parents' perspectives on risk and safety in three Belgrade neighbourhoods. *Children's Geographies* 8 (2): 141–156.
- Tomanović, Smiljka ur. 2012. *Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Van Gennep, Arnold. 1960. *The Rites of Passage*. Illinois: The University of Chicago Press.
- Жикић, Бојан и Ристивојевић, Марија. 2013. „Београд као културни симбол: могући темат етнoлошког и антрополошког проучавања у оквиру покушаја формулисања предлога за *Београдске сјудује*“. У: *Урбани и културни идентитет и религиозност у савременом контексту*, ур. Данијел Синани, 29–48. Београд: Српски генеалoшки центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.
- Жикић, Бојан. 2007. Когнитивне 'приче за дечакe': урбани фолклор и урбана топографија. *Етнoантропoлошки проблеми* н.с. 2 (1): 73–108.

Elektronski izvori

- Danas. 2020. „Trening u kućnim uslovima u doba korona virusa.“ *Danas* 27. mart 2020. <https://www.danas.rs/zivot/trening-u-kucnim-uslovima-u-doba-korona-virusa/> [10.5.2020.]
- Fit Pass. 2020. „Vežbaj kod kuće #5: Eksplozivan trening za celo telo.“ *Blog Fit Pass*. Postavljen 26. marta 2020. <http://blog.fitpass.rs/2020/03/26/vezbaj-kod-kuce-5-eksplozivan-trening-za-celo-telo/> [10.5.2020.]
- Sport Vision. 2020. „Treniramo kod kuće: vežbe za 'isklesano' telo.“ Objavljeno 4. maja 2020. <https://www.sportvision.rs/magazin/trening/871-treniramo-kod-kuce-vezbe-za-isklesano-telo> [10.5.2020.]